
Seltsi muuseumist riigi keskmuuseumiks: ikka ajutiste lahendustega

Krista Aru

Eesti Rahva Muuseum loodi ajal, mil eesti ühiskond kosus 1905. aasta revolutsioonile järgnenud surveaegadest ja hakkas end aktiivselt ning jõuliselt teostama nii kultuuriliselt kui ka majanduslikult. Just selles uues tõusulaines asutati Eesti Nooresoo Kasvatuse Selts ja Eesti Tütarlaste Gümnaasium (1906), Eesti Kirjanduse Selts (1907), ehitati Vane-muise teatrimaja (1906) ning otsekuu mitmete ühisalgatuste kokku-võtteks rajatigi aastal 1909 Tartusse ka Eesti Rahva Muuseum.

Eesti Rahva Muuseumi asutamisest, selle sündmuse eelkäija-test, ettevalmistajatest ja nüüd juba kauem kui sada aastat kestnud ERMi ajaloo on palju kirjutatud. Me võime koguni öelda, et ERMi ajalugu on läbi uuritud ja kaante vahel.¹ Seetõttu ei keskendu siinne käsitus mitte niivõrd ERMi tegevusele, inimestele ja ülesannetele, kuivõrd püüab osutada, et rohkem kui sada aastat kestnud soov – ehitada ERMile oma maja – on päevakorral olnud alates 1909. aastast. Muuseumiga lähedalt seotud seltskonnad on spetsiaalset muuseumihoonet alati vajalikuks pidanud. Et muuseum on siiski tänini sunnitud toimima end lõpuni ammendanud ajutistes ruumides, on piinlik tunnistada. Nagu ka seda, et aastal 2011 sõltub ERMi hoone ehitama hakkamine suuresti sellest, kas Euroopa Liit on nõus ehitust finantseerima või mitte.

ERMi hoone plaanimise küsimuse juures on ikka ja alati olnud kaks poolt: tahtmine ja raha. Viimast pole kunagi piisavalt olnud,

¹ Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Koost. Piret Õunapuu. Tartu 2009.

esimene on peamiselt sõltunud ajast ja oludest, inimeste teadlikkusest ja usust oma rahvakultuuri.

ERM on kasvanud ja arenenud kodanikuühiskonna institutsioonina. Kodanikuühiskonda mõistetakse siinjuures kui iseorganiseeruvat ühiskonda, suhetesüsteemi, mis põhineb võrdsete ja vastutusvõimeliste isikute vabal tahtel, kokkulepetel, lubadustel ja ühisel tegevusel. Seega ei baseeru kodanikuühiskond kellegi eelisõigustel ja seda iseloomustab arvamuste paljusus, võimalus diskussiooniks, läbirääkimisteks ning kokkulepeteks.² Sellisena eristab kodanikuühiskond üht inimsuhete tüüpi teistest ja sõltudes suuresti keeleruulist, konstitueerib end nagu kultuuri ühe rahvuse ja riigi piirides.³

Just kodanikuühiskonna avaliku sfääri suhetevõrgustik loob eeldused arvamuste paljusust võimaldava ja soodustava avalikkuse tekkimiseks. Vabal tahtel põhinevad mitteriiklikud liidud ja nendevaheline võrgustik moodustavadki kodanikuühiskonna tuuma ehk avalikkuse, mis funktsioneerib paralleelselt võimu (riigi, valitseja) administreeritava ja juhitava avalikkusega ning vastandub sellele.⁴

Eesti ühiskonna kui Vene tsaaririigi ühe ääreala eestikeelne avalikkus kujunes vastukaaluks siinsele balti avalikkusele, millest eestlasi lahutasid keel, majanduslik ja sotsiaalne olukord, erinevused kogemustes, mentaliteedis jms.⁵ Avalikkuse kujunemine algas inimeste vabal tahtel põhinenud seltsitegevusest, kusjuures mitmesuguse sisu ja tegevussuunaga seltsid moodustasidki kodanikuühiskonna institutsionaalse tuuma, mis muutus, laienes ja täienes vastavalt sellele, milliseid seltsi asutati – kuid ei kaotanud oma põhisisu ega minetanud oma tähtsust ühiskonnaelu korralduses. Põhjalt ja sisuliselt muutus aga XIX sajandi I poolest olemas olnud

² Jürgen Kocka. Civil society from a historical perspective. – *European Review*, 2004, 12: 1, lk 65–79.

³ Frank Trentmann. Introduction. *Paradoxes of Civil Society*. – *Paradoxes of civil society. New Perspectives on Modern German and British History*. New York 2000, lk 3–6.

⁴ Jürgen Habermas. Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused ühest kodanikuühiskonna kategooriast. Tallinn 2001, lk 82–83.

⁵ Ea Jansen. Eestlane muutumas ajas. *Seisuseühikonnast kodanikuühiskonda*. Tartu 2007, lk 97–101; Toomas Karjahärm, Väino Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. Tallinn 1997, lk 209–213.

seltsidevaheline suhtlusvõrgustik. Algusaegadel hoidis suhtlusvõrgustikku koos eelkõige üksikute nn rahvavalgustajatest haritlaste omavaheline kirjavahetus.⁶ Alates XIX sajandi keskpaigast hakkas aga suhtlusvõrgustikuna üha enam toimima eestikeelne ajakirjandus.

ERM ühiskonna vajaduse ja võimalusena

ERM asutati inimeste vabatahtliku seltsina, nagu oli varem asutatud laulu- ja mängu-, põllumeeste- ja karskusseltse. ERMi muutis teisest erilisemaks julge ja kaugeleulatav eesmärk oma rahvuskultuuri kogumisest, selle säilitamisest, uurimisest ja selle najal kasvamisest. Ülemaaline ja ühendav eesmärk vajas rahva toetust. Viimase saavutamiseks oli vaja tutvustus- ja selgitustööd, mida sai teha ajakirjandus. Nii pidi ERMi õnnestumiseks saama ühendatud mitu osapoolt: rahva toetus ja kaasatulek, ajakirjanduse poolehoid ning juhtrühma suutlikkus sünteesida senise seltsitöö kogemusi, silmas pidades rahva kasu ja avalikkuse huvi.

Kõige põhimõttelisemad otsused muuseumi küsimuses tehti juba 1907. aasta 4. jaanuaril (vana kalendri järgi), Jakob Hurda matusepäeva õhtul. Tartus, Vanemuise seltsi ruumides, otsustati siis, et Hurda tööd ja tähendust tuleks austada sellega, et jätkatakse tema algatatud vanavara kogumist ja uurimist. Üksmeelsele järeldusele jõudsid koosolijad, kelleks olid Jakob Hurda matuserongkäigus tekkinud idee kandjad, et Hurda poolt kogutud vanavara ei tohiks jääda ühe isiku ega ka ühegi tegutseva asutuse või organisatsiooni valdusesse, vaid selle jaoks tuleks asutada „iseäraline Hurti muuseum”.⁷

Asutamiselsetes ja -aegsetes aruteludes muuseumi olemuse ja ülesannete kohta kajastuvad tollase eesti seltskonna parimad teadmised ning kogemused: usk ühistegevuse jõudu, rahva toetus ühistegevuslikele ettevõtmisele, tahe hinnata oma esivanemate kultuuripärandit.

⁶ Hans Kruus. Eesti rahvuslike põhikeskuste suhtlemine 1860. aastail. – Hans Kruus. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel. 60–80-ndad aastad. Lühiuurimus. Tallinn 1957, lk 116–137; E. Jansen. Eestlane, lk 392–395.

⁷ Postimees 1907, nr 8, 11. jaanuar. – Koosolek arupidamiseks, kuidas Dr. Hurti töösid jätkata ja rahvale kättesaadavaks teha.

Need teadmised, mis moodustasid vaadeldaval perioodil eesti kultuuri ühisala⁸, olid omamoodi kokkuvõtteks eesti avalikkust 1850. aastatest kujundanud juhtmõtetele rahva kasust ja tööst isamaa heaks. Jakob Hurt ja Carl Robert Jakobson olid need sõnastanud ning neid arendanud oma esinemistes seltsikoosolekutel ja trükisõnas.⁹ Juhtmõtted, mille peamine eesmärk oli tõsta eestlaste eneseteadvust ning aktiivsust iseenda elu korraldamisel, olid haridusele ja haritusele orienteeritud rahva poolt omaks võetud. Kuigi püüdu haritusele esitati eelkõige kui iga üksikisiku enda moraalset kohustust, oli see läbi põimunud ning ühendatud üldisema ideega – ideega tööst isamaa heaks ja hüvanguks. ERM andis omaksvõetud ja toimivale ideele senisest sügavama tähenduse, sulatades ühiseks eesmärgiks eestikeelse ühiskonna kui terviku huvide kaitsmise mineviku säilitamise, oleviku mõtestamise ja tuleviku kavandamise kaudu.

Ometi oleks võinud tulevikku suunatud muuseumimõtte kiduma jääda, kui selgitustööd sellele poleks enda kanda võtnud massikommunikatsioonivahendiks arenenud eesti ajakirjandus. Kõik eestikeelsed ajalehed ja ajakirjad, vaatamata nendevahelistele erimeelsustele muudes küsimustes, selgitasid muuseumi ülemaalist ja kaugelehaaravat sihti ning andsid oma lugejaille järjekindlalt teada muuseumi igast tegemisest. Tegelikult oli ajakirjandus muuseumi sündimiseks varemgi eeltööd teinud, sest just tänu ajakirjandusele oli rahvale tuttav vanavara kogumise mõiste, sisu ja tähendus. Ajalehtedes ja ajakirjades oli avaldatud ülevaateid Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Kirjameeste Seltsi, Eesti Üliõpilaste Seltsi jt kogumistöödest ja kogudest. Need tutvustused ajalehtedes olid seda olulisemad, et tegemist oli ju kinniste seltsidega, mille suur töö oleks ajakirjanduseta jäänud laiemale ringile teadmata ja tundmata.

Eriti suur oli ajakirjanduse roll Jakob Hurda rahvaluule suurkogumise korraldamisel alates 1888. aastast.¹⁰ Suurkogumine ja selle

⁸ Kultuuri ühisala mõistet vt: Teun A. van Dijk. *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu 2005, lk 54.

⁹ Jakob Hurt. *Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad*. Tartu 1939, lk 49, 63, 64–79, 149–170; Carl Robert Jakobson. *Valitud teosed*. I. Tallinn 1959.

¹⁰ Richard Viidalepp. *Jakob Hurt – geniaalne rahvaluulekoguja*. *Eesti Kirjandus* 1939, nr 7, lk 293–296.

kajastus ajakirjanduses äratas laiemate ringkondade huvi oma mineviku vastu, muutis vanavara talletamise kõigile kättesaadavaks ja mõistetavaks ning sillutas teed ERMi tähenduse mõistmiseks.

Villem Reimani, Oskar Kallase jt üleskutse aastast 1909 koonduda Eesti Rahva Muuseumi toetuseks¹¹ tugineski omandatud kogemusele ning olemasolevatele võimalustele, oli sellisena rahvale arusaadav ja leidis ka vajalikku toetust. Muuseumit hinnati kui uut võimalust suuremaks ühistööks ja -tegevuseks. Selles nähti senise tee jätku: eneseteadvuse kasvu, eneseteostust ja kokkuvõttes ka võrdväärst teiste rahvastega.

Muuseum käivitas – vahele segamata asjade korraldusse – peoõhtute ja kõnekoosolekute laine. Piduõhtute eestvedajaks oli Eesti Üliõpilaste Selts, kuid kaasa löid ka mitmed korporatsioonid ja vabahtlikud seltsid. Üle Eesti peetud pidu- ja tuluõhtute sissetulekud annetati muuseumile. Niisama kiiresti, juba 1911. aastast, hakkas Tartus, Tallinnas, Võrus ja Narvas korraldatud Eesti näitustel levima lille – ostjale rinda kinnitatava kanarbikuõie – müük muuseumi heaks ja tuluks.¹²

Ühtsel kultuuriteadmisel loodud Eesti Rahva Muuseum tundis end algusest peale rahva muuseumina. Seda suhtumist kandis juba muuseumi liikmeskonna ülesehitus. Et endaga siduda võimalikult palju rahvast, võis muuseumi juurde kuuluda tegev-, toetaja- või ka kirjavahetajaliikmena.¹³ Lisaks olid omamoodi lüliks muuseumi ja avalikkuse vahel ka muuseumi usaldusmehed, üle maa elanud muuseumi mõtte laialikandjad ja toetajad. 1911. aastaks oli neid muuseumi poolt koostatud nimekirjas 120.¹⁴

Muuseum oli osa rahvast endast, mitte ainult ootaja ja tahtja, vaid ka andja. Oskar Kallas kinnitas juba 1910. aastal: „Kui asjad ülespandult rahvale näha on, see alles õhutab asjade kogumist. Siis alles

¹¹ Eesti Rahva Muuseumi juhatuse II koosolek 6. VI 1909. – ERMi protokollid I, lk 8. Eesti Rahva Muuseumi arhiiv (ERMA).

¹² Piret Õunapuu. Mõte sai teoks. – Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Koost. P. Õunapuu. Tartu 2009, lk 69–74.

¹³ P. Õunapuu. Mõte, lk 65–66.

¹⁴ Protokollid I. „Eesti Rahva Muuseumi” tegevliikmete kogu ja juhatuse protokollid 1909 kuni 1913. I, lk 42–45. ERMA n 1, s 8.

kasvab muuseum ise”.¹⁵ Muuseumi mõtte elavdamine, näituste korraldamine, ei saanud jääda ootama paremaid majanduslikke võimalusi, vaid kogutud asjad toodi rahva ette esimest korda juba 1911. aastal Vanemuises. Muuseumi kogusid hakati tutvustama Tartu ja Tallinna iga-aastastel põllutöönäitustel. 16. augustil 1913 avati muuseumi Gildi tänava ruumides (kui oldi saadud oma ajutisest asupaigast Gildi 8 hoonest kokkuleppel Tartu linnavalitsusega enda käsutusse veidi rohkem pinda) „Kodumaa piltide näitus” ning paar päeva hiljem avati kogud inimestele igapäevaselt: huvilised said muuseumi külastada iga päev kell 12 – 15. Kolmapäeval ja pühapäeval oli külastamine maksuta, muidu oli külastustasu 10 kopikat.¹⁶

Kui vaadata muuseumi soovi hõlmata oma tegevusega kogu maa, hinnata tegevuse sisu laiahaardelisust ja tulevikku suunatud eesmärgid ning kõrvutada seda muuseumi tegevuseks olemas olnud füüsiliste võimalustega (finantsid ja ruumid), siis on soovide ja tegelikkuse vahel mitte ainult lõhe vaid ka vastuolu. ERM kui asutus oli ju tegelikult pea olematu. Muuseum ja selle varad kuulusid vabatahtlikkuse alusel moodustatud seltsile, tegutsemise materiaalne baas puudus, raha teeniti ja kasutati kopikate kaupa ning ka Tartu Gildi tänava ruumides oldi rohkem Tartu linnavalitsuse vastutulelikkusest ja armust, kuigi nende eest maksti rendiraha. ERMi suurus oli milleski hoopis muus.

ERM koondas jõu ja usu rahva tulevikku, muuseum oli kodanikuühiskonna asutus, kinnitus selle jätkumisest. Seda ERMi sisulist tähendust ja lootust, mis ERMile pandi, kannab neil aastatel muuseumi tegev- ja toetajaliikmete, usaldusmeeste ja juhatuse selge soov ehitada muuseumile oma maja. Ja ehitada see kindlasti kesklinna. Nii nagu seadis end kesklinnas sisse ajaleht Postimees (alustades 1897. aastal küll parema võimaluse puudumisel Raekoja keldrist)¹⁷, taheti ka muuseumi oma maja sel ajal tingimata ehitada

¹⁵ Protokollid I, lk 21.

¹⁶ Eesti Rahva Muuseum 1913. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr 8, Tartu 1914, lk 10.

¹⁷ Krista Aru. Üks kirg, kolm mõõdet. Peatükke Eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann; J. Tõnisson; K. Toom. Tartu 2008, lk 114–115.

kesklinna.¹⁸ Seega pidi oma muuseum tugevdama ja kindlustama eestlaste elujõudu mitte ainult vaimselt vaid ka füüsiliselt. Sest nii nagu muuseumis nähti tagatist omaenda ajaloole ja selle jätkumisele, nähti seda ka muuseumihoones. Selle ehitamiseks koguti raha lisaks peo- ja tuluõhtutele ka annetuste ja korjandustega.¹⁹ Et muuseumihoonet enne riiklikku iseseisvust ei kerkinud, ei tulenenud mitte vähesest tahtmisest või üksmeele puudumisest, vaid karmidest ühiskondlikest oludest, mis algasid I maailmasõjaga ning sundisid rahva mõtlema eelkõige ellujäämisele.

Kuid ka neil ränkadel aastatel suutis muuseum näidata oma suurust ja vajalikkust. Muuseumi najal kasvanud rahva valmisolekule hoida oma kultuuripärandit hakkasid toetuma 1918. aastast alanud ülemaailmised kultuuri päästmisaktsioonid. Koolivalitsused, kelle hoolitseda ja korraldada jäid sõjakeerises mahajäetud kultuuriväärtused, kasutasid kihelkondades oma päästeaktsioonidel just muuseumit ja temaga seotud seltskonda, kogumisaktsioonides osalenud vabatahtlikke ja muuseumi usaldusmehi.²⁰ Seni tavapärase töö jäeti muuseumisel päästekogumiste ajajärgul teadlikult tahaplaanile, sest need muuseumi ette nihutatud ülesanded olid samahästi ka muuseumi enda ülesanded: „Praegusel ajal peab leidma tegevusvahendeid, mis teostatavad ja mil ühtlasi laialdane avalik-elu tähtsus. Iga ajajärgu ettevõtte ja püüded kujunevad loomulikult ajatingimuste järele.”²¹

Teadlikkus eesmärkides ja kindel katus

Eesti Vabariigis, muuseumi asutamisajast sootuks erinevates kultuuripoliitilistes võimalustes ja tingimustes, pidi muutuma ka seni väga rahvalähedasena ja avalikkusega koos arenenud Eesti Rahva Muuseum. Omaalgatuslike ühenduste eesmärgid ja positsioon

¹⁸ Protokollid I, lk 20–23, lk 33, 46–47, 51.

¹⁹ Protokollid I, lk 23–91, 101, 108–109. Protokollid II. „Eesti Rahva Muuseumi” Protokolliraamat II. Juhatus ja üleüldiste liikmete ja tegevliikmete koosolekute protokollid: 1914 3. II – 3. VI 1918. ERMA n 1, s 9, lk 140, 219, 380.

²⁰ Postimees 1919, nr 15, 31. jaanuar. – Ajutise Valitsuse tegevusest.

²¹ Postimees 1918, nr 65, 18. mai. – Rasmus Kangro-Pool. Hooletusse jäetud kultuurivarad.

hakkasid teisenema, sest nende kõrvale tekkisid mitmed riiklikud institutsioonid. Seltsid ja teised vabaühendused, mis enne iseseisvust täitsid oma tagasihoidlikul ja piiratud moel ka mitmeid seltsi kui vabaühenduse põhikirjast suuremaid ülesandeid (korraldasid eestlastele keelatud ühiskondlik-poliitilist elu), loovutasid need ülesanded nüüd spetsiaalselt ellu kutsutud organisatsioonidele ning said ise keskenduda inimeste loominguisele või kutsealasele eneseteostusele.

„Muuseum peab ometi kahte isandat teenima: rahvast ja teadust”, sõnastas 1923. aasta mais, Eesti Rahva Muuseumi avamisel Raadil, muuseumi uue arengusuuna tollane Tartu ülikooli arheoloogiaprofessor, ERMi juhatause liige ja kogu ERMi tegevuse toetaja Aarne Michaël Tallgren.²² Ta oli rõhutanud juba 1921. aastal, et muuseum suudab oma mitmekesiseid võimalusi üksikisiku ja ühiskonna jaoks vaid siis pakkuda, kui korraldab kogu oma tegevuse kaasaegsete ja teaduslike põhimõtete alusel: „Muuseumide korjamise perioodile järgneb korraldav, kaitsev ja teaduslik periood. Peame võimaldama, et Eesti rahvamuseumil see periood nüüd hakkab”.²³

ERM oli senisest laiahaardelisemaks ja teadlikumaks arenguks valmis. Muuseum oli oma soovi ja suutlikkust uurimistöök ning arenguks teaduskeskse asutusena selleks ajaks pealegi juba tõestanud. 1921. aastal oli muuseumi juurde asutatud Eesti Bibliograafia Asutis, mille ülesandeks oli koostada eesti ajakirjanduse analüütilist retrospektiivset bibliograafiat. Esimene ja suurim, kõiki muuseumi osakondasid ja asutust tervikuna puudutanud muudatus oli kogumistöö muutmine süstemaatilisemaks ja ühtlustatumaks, meetodiliselt täiustatumaks ja kaasaegsemaks. Stipendiaatidele, kelle muuseum saatis rahva hulka etnograafilisi üleskirjutusi tegema, anti muuseumi poolt kaasa küsimuskavad (esimene oli 1923. aastal „Rahvariided”).²⁴ „Võõraste rahvaste osakonna” asutamisest muuseumi juurde oli muuseumi juhatuses ja üldkoosolekutelgi kindlas kõneviisis juttu olnud alates 1915. aastast. Teiste rahvaste esemeidki oli kogudesse vähesel määral

²² Postimees 1923, nr 125, 13. mai. – Prof. A. M. Tallgren. Eesti muuseum.

²³ Postimees 1921, nr 249, 27. oktoober. – Aarne Michaël Tallgren. Missugune Eesti muuseum peaks olema?

²⁴ Eesti Rahva Muuseumi aastaaruanne 1922. ERMA 1922.

vastu võetud. Kindla sihi ja teadusliku suuna muuseumi tegevuseks soome-ugri rahvuskultuuride koguja, säilitaja ja uurijana andis aga 1923. aastal arheoloogiaprofessor Aarne Michaël Tallgren.²⁵

Aasta 1925 oli muuseumi kui teadusasutuse elus pöördeline: sel aastal hakkas ilmuma muuseumi aastaraamat. Valmis said ka Ilmari Mannineni koostatud „Etnograafiline sõnastik“, millega pandi alus eesti etnograafia terminoloogiale, ning esimene raamat „Kannud“ paljukõitelisena planeeritud etnograafiliste monograafiate sarjast.²⁶ Muuseum tõestas end arvestatava kirjastusüksusena. Lisagem siia Arhiivraamatukogu sisuline ümberkorraldamine selle uue juhataja Richard Antiku juhtimise all kaasaegsemate teaduslike printsiipide kohaselt ja uute arhiivide – Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi – asutamine vastavalt 1927. ja 1929. aastal koos täiemahuliste teadusprojektidega.

Omariikluse tingimustes, mil oli loodud mitmekesine ja peaaegu kõiki võimalikke tegevusvaldkondi ja -suundasid kattev institutsioonide ning seltside võrk, mil ERM ise hakkas keskenduma üha rohkem süstemaatilisele kogumistööle, kogude läbitöötamisele ja teaduslikule uurimistööle, muutus asutusele eluküsimuseks tegutsemiskoht. Põllumajandusministeeriumi ja Tartu Ülikooliga kokkuleppel leitud võimalus saada enda käsutusse 1921. aastal osa Raadi lossist ning Aia tänava maja ostmine 1924. aastal olid ERMi normaalseks toimimiseks vajalikud lahendused. Kuid need lahendused ei kustu-
tanud päevakorrast muuseumi vajadust spetsiaalse muuseumihoone järele. Muuseumil oli lihtsalt vaja teha kiiresti palju ja olulist tööd ning spetsiaalse hoonega näis neil aastatel aega olevat. Pealegi andis oma riik kindlad ruumid, mis esialgu võimaldasid muuseumi tööd, tagades isegi mõningase arenguperspektiivi.

Ruumilahenduste leidmise aegu muutus aga hoopis olulisemaks küsimuseks ERMi juriidiline staatus. ERM oli ju vabatahtlik, inimeste eraalgatusel põhinev institutsioon. Samas olid selle vabatahtlikkusel

²⁵ Odaees 1923, nr 2, lk 41–43. A. M. Tallgren. Eesti muuseum ja soome-ugri teaduse alad.

²⁶ Marleen Nõmmela. Rahvusmuuseum rahvusriigis. Eesti Rahva Muuseum 1920–1940. – Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Koost. P. Üunapuu. Tartu 2009, lk 139–140.

põhineva institutsiooni käes vastutulusel ja hoiul rahvuslikult ja riiklikult unikaalsed varandused. Nii suure kultuurivaramu kuulumine ühele eraõiguslikule organisatsioonile (Eesti Rahva Muuseumi Selts) pidi varem või hiljem tekitama küsimusi ja probleeme. Seda enam, et selts ei suutnud suurte kogudega rahvuskultuurilist asutust ise üleval pidada ning noor riik hakkas muuseumi rahaliselt toetama, aidates lahendada ka ruumiprobleemi. Aruteludes muuseumi ruumide ja maja üle muuseumi riigistamine päevakorda kerkiski. Muuseumi juhtkonnas oli riigistamise võimalus tõsiselt jutuks juba 1919. aastal. Enamik ERMi liikmeid ei olnud riigistamise vastu, kuigi selles suunas kostus ka hoiatavaid ja ettevaatlikke seisukohti. Osa juhatuse liikmeid kartis riigivõimu võimalikku sekkumist muuseumi sisulisse tegevusse, mis võiks viia muuseumi eemaldumiseni rahvast ja kõige halvemana kardeti, et muuseum võib kaotada rahva toetuse.²⁷ 1921. aasta 5. juunil toimunud muuseumi juhatuse ja tegevliikmete koosoleku protokollist aga nähtub, et riigistamine seisis pigem valitsusepoolse otsustamatuse taga: „Nii viibib muuseumi riigistamise küsimus, sest valitsus ei julge oma peale muuseumi ülespidamise kohustust võtta”, on protokollis kirjas.²⁸

1925. aasta 28. mail ilmus ajalehes Postimees artikkel „Eesti Rahva Muuseum riiklikeks rahvusmuuseumiks”.²⁹ Samas tutvustati ka muuseumi ülesandeid, õigusi, finantseerimist ja juhtimist. Küsimust oli juba põhjalikult arutanud 25. mail koos olnud ERMi tegevliikmete kogu ning otsustanud, et ERMi tegevus, ühiskondlikud tingimused ja võimalused on sobivad selleks, et kujundada ERM erakapitalil ja riigi toetusel eksisteerinud asutusest riiklikuks keskmuseumiks. Kaarel Parts, tollane Riigikohtu esimees ja üks ERMi juhtivliikmeid, rõhutas neil kõnelustel, et ümberkorralduste tulemusel „Muuseum oleks iseseisev riikline asutus, mil mõnesuguseid eesõigusi”. Dr Heinrich Koppel, Tartu Ülikooli rektor, pooldas samuti muuseumi riiklikku

²⁷ Protokollid III. „Eesti Rahva Muuseumi” Protokollid-raamat II. Juhatuse ja üleüldiste liikmete ja tegevliikmete koosolekute protokollid 1918 14. VI – 1922 19. I, lk 474.

²⁸ Protokollid III, lk 58–60.

²⁹ Postimees 1925, nr 143, 28. mai. – Eesti Rahva Muuseum riiklikeks keskmuseumiks.

staatust, kinnitades, et „Riigi asi muutub järjest korralikumaks. Riigi kaudu aetud asi läheb paremini”. Jaan Tõnisson, päevalehe Postimees omanik, oli ERMi muutmisega riiklikuks muuseumiks rohkem kui päri, sest ta uskus kindlalt, et riigiasutusena suudab ERM kõrgemal seista päevapoliitikast ja erahuvidest. Tegevliikmete kogu hulgas ei olnud üldse kedagi, kes oleks ettepanekule vastu olnud. Vastu polnud ka avalikkus.

Kuigi aastatel 1924–1925 tollase Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi eestvedamisel toimunud nõupidamistel olid jaotatud ka ERMi ja Tallinna Eesti Muuseumi tegevusvaldkonnad nii, et need ei kattuks³⁰, jäi ERMi riigistamine kavandatud kujul vahetult järgnevatel aastatel lõpuni viimata. Põhjuseks olid eelkõige riiklikud muudatused ja vajadused: 1925. aasta juunis võttis Riigikogu vastu Muinasvarade Kaitse Seaduse ning sellega tekkis lootus, et nimetatud seadus annab küllaldase riikliku garantii ka ERMi kogudele. Alles aastal 1931 kujundati ERM ümber riigi osalusega sihtasutuseks, et „Riigi ja rahva rahadega ülalpeetavat ja ellukutsutud muuseumile anda tegevuseks suuremat stabiilsust”.³¹

Korraldatud tegevusega ajutistesse asupaikadesse

Kahekümnendate aastate lõpus kogu maailmas ja ka Eestis pingeliseks muutunud ühiskondlik-poliitiline ja majanduslik olukord viis Eestis 12. märtsil 1934 sõja- ja kaitseseisukorra sisseseadmiseni, mitmete organisatsioonide sulgemise ja nende juhtisikute arreteerimiseni. Teisenes kogu riigi elu ja muutused ei jätnud puudutamata ka muuseume. Juba oktoobris 1934 esines tollane haridus- ja sotsiaalminister Nikolai Kann avalikkuse ees seisukohaga, et muuseumite kui oluliste kultuuri- ja kasvatusasutuste juhtimine ja järelevalve on nõrk ning tuleb viia kindlamale alusele. Lisaks sellele tõstis ta üles vajaduse arendada kohalikke muuseume, lähtudes kindlast printsiibist (kodumuuseumid, ringkondade või kihelkondade muuseumid) ja

³⁰ M. Nõmmela. Rahvusmuuseum, lk 152–154.

³¹ Tegevusaruanded (ühes algmaterjalidega). 1929/1930. 1930/1931. ERMA n 1, s 515.

ülesannetest, mis tugevdaksid rahvuslikku ja kogukondlikku kokkukuuluvust.³²

Riigivõim hakkas muuseumite ellu ja tegevusse sekkuma üha jõulisemalt. Muuseumid, mida 1935. aastaks oli ühtekokku seitsekümmend, püüti muuta riikliku kultuuripoliitika elluviijateks ning nendele kujunesid suunisteandjateks nii Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus (1935. aastast Riiklik Informatsiooni ja Propaganda Talitus) kui ka Rahvahariduse ja Rahvakultuuri Nõukogu. Just nõukogu istungil 1935. aasta juunis esines haridus- ja sotsiaalminister pikema sõnavõtuga muuseumite ülesannetest riiklikus ülesehitustöös: „Kõik rahva liikmed tulevad arendada vaimselt ja kehaliselt terveteks ning tublideks kodanikeks. Noortest tuleb kasvata elu- ja töötahteline inim põlv. Eesti rahvas tuleb juhtida kõrge omapärase kultuuri suunas”.³³ Nende seisukohtadega pea üheaegselt algas ka muuseumiseaduse eelnõu koostamine. Kuni selle ajani oli muuseumite tegevust reguleeritud Muinasvarade kaitse seaduse alusel. Nüüd, mil muuseume püüti rakendada kultuuripoliitika teenistusse, oli vaja eraldi muuseumiseadust.

ERMi üks põhiülesandeid – koguda ja säilitada rahvuskultuuri, et hoida see elavana ka järeltulevatele põlvedele – langes ju põhimõtteliselt kokku kolmekümnendate aastate keskpaigast alanud riikliku kultuuripoliitika põhisuundadega: rahvusliku ühtsustunde, kokkukuuluvuse, rahvakultuuri jms rõhutamine polnud ERMile võõras. Võõras oli vaid selle esitamine nõudmise ja ettekirjutusena, sest muuseumil oma vähese tööjõuga ei jätkunud riiklike ülesannete täitmise kõrval aega isegi muuseumi igapäevasteks töödeks, rääkimata sellest, mida muuseum oleks tahtnud teha.³⁴ Olukorras, kus tööd oli palju ja aega oli vähe ning riiklikud kohustused alates Eesti Raamatuaasta korraldamisest 1935/1936 ning lõpetades „Rahvariiete komisjoni” juhendamise ajakirja Taluperenaine juures olid nii esitatud, et neid ei olnud võimalik kõrvale jätta, juhtus see, et

³² Postimees 1934, nr 293, 26. oktoober. – Uusi muuseumi asutama.

³³ Postimees 1935, nr 152, 5. juuli. – Muuseumid, loodusevarad ja tõlkekirjandus vaidluse all.

³⁴ M. Nõmmela. Rahvusmuuseum, lk 172–176.

ERMil nõrgenes side ka oma seni väga hästi toiminud sotsiaalsete võrgustikega (kirjasaatjate võrk, usaldusmehed, sisult sarnase tegevusvaldkonnaga seltsid, näiteks Eesti Kirjanduse Selts, Akadeemiline Kirjandusühing jt).

Olles muutunud oma sisu ja tegevuse kasvuga majanduslikult üha rohkem sõltuvaks riigivõimust, ei jäänud ERMil valikut, kas riigivõimu poolt antud ülesannet täita või mitte. Piiratud ressursside tingimustes tähendas aga see, et riikliku korraldusena jagatud ülesanded võtsid kogu ERMi jõu. ERMi arengus oli selline asjade käik esmakordne. Kuigi alati oli ERMi ees ülesandeid rohkem, kui täita suudeti, oli otsus nende vajalikkuse ja ka prioriteetsuse kohta lähtunud avalikkusega suhtlevast muuseumist. Nüüd tuli korraldus riigivõimu poolt ja see oli täitmiseks. Niisugune põhimõtteline muudatus lõhkis muuseumi senist tegevust ning tõi muuseumisse seni siin täielikult puudunud õhkkonna: tegutsemise ettenähtud piirides ja kellegi käsu kohaselt.

Järgnenud aastad jätsid ERMile järjest vähem vaba valikut. 1939. aastal täienesid muuseumi kogud kultuurivarandusega (Hitleri kutsel Saksamaale ümberasunud baltisakslaste varad, Punaarmee tarvis tsiviilelanikest tühjaks kolitud saarte ja rannaäärsete alade rahvakultuur), mida muuseum ise oma kogumisplaanidesse polnud sellisel kujul kunagi igatsenud.³⁵ Need olid taas päästeaktsioonid, sünnitatud suurte ühiskondlik-poliitiliste pöörete, salalepingute ja sõja poolt. Muuseumil ei olnud valikuid. Eesti Vabariigi okupeerinud nõukogude võim, andes välja 23. augustil 1940 dekreediga eramuuseumide riigistamisest, lammutas kõigepealt senise muuseumivõrgu, jagas ja hävitas muuseumide kogusid ning hakkas muuseumi tegevusele kohe kehtestama mitte ainult raame ja piire, vaid ette kirjutama ja määrama ka kogu töö sisu. 1. novembril 1940 jagati seni sihtasutuseksena töötanud ERM kaheks iseseisvaks asutuseks: Riiklikuks Etnograafiliseks Muuseumiks ja Riiklikuks Kirjandusmuuseumiks. Mõlemale muuseumile anti oma nn uus sisu, ülesanded ja kohustused, sh ka kohustus töötajate ümberõppeks.

³⁵ Eevi Astel. Eesti Rahva Muuseum aastatel 1940–1957. – Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Tartu 2009, lk 188–189.

Eesti Rahva Muuseumi riigistamine 1940. aasta suvel ning jaotamine kaheks asutuseks – riiklikuks kirjandusmuuseumiks ja riiklikuks etnograafiamuuseumiks – polnud muud kui nõukogude võimu kartus rahvusmuuseumi ees. Sama nõrkust tunnistab ka kuritegelik akt ERMi kogude kallal: sõjajärgsetel aastatel pillutati need laiali mitme asutuse vahel, neid rüüstati ja hävitati. Kui sõja-aastatel oli ERMi töötajatel õnnestunud kogusid kaitsta, kolides ja peites neid nii Saksa okupatsiooni kui ka sõjatule eest³⁶, siis ideoloogilise puna-terrori vastu olid nemadki võimetus.

Kõige rohkem püüdis nõukogude aeg ERMi lõhkuda keeldude-käskude-piiride süsteemiga. Kinnitati tööplaan näitustele, publikatsioonidele, osakondadele. Mitmekordne kontroll ei olnud mitte ainult tööplaanide täitmise, vaid ka iga tegevuse sisu üle. Võimude ja ideoloogilise kontrolli loodud raamides tegutsemine andis kõikidele mäluasutustele suletud iseloomu. Muuseumide külastamine hakkas tähendama kohustuslikku ekskursiooni ja sellises kontrollitud-kohustatud olekus polnud ka muuseumi kollektiivil eriti vaja muretseda arengute ega külastajate pärast. Kõik oli nagu olemas ja toimis ning mida väiksem ja õrnem oli seos avalikkusega (mis omakorda oli kontrollitud ja valvatud), seda rahulikum kõigil oli.

Iseloomulikult suletud ja kontrollitud ühiskonnale leiti muuseumile tegutsemisruumid hoonetes, mis polnud kunagi muuseumi jaoks ehitatud. Kui endisesse kohtuhoonesse kolimist 1945. aastal võib veel hinnata kui vastutulekut pärast Raadi pommitamist 1944. aastal täiesti peavarjuta jäänud muuseumile, siis muuseumi kogude paigutamine 1967. aastal Pauluse kiriku ruumidesse ja 1984. aastal EAÕK Tartu Püha Aleksandri kiriku ruumidesse oli jõhker mitte ainult muuseumi vaid ka kiriku vastu. Nii purustati muuseumikogude säilitamise nimel vägagi teadlikult inimeste vabatahtliku ühenduse viimased keskpunktid, kirikud. Kodanikuühiskonnata riigis lõppes muuseumi kahekõne rahvaga. Et kaitsta seda, mis oli rüüstamistest alles jäänud, püüti teha oma igapäevatööd võimalikult hästi ja vaikselt.

³⁶ E. Astel. Eesti Rahva, lk 199–202.

Ammendunud ajutised lahendused

Taasiseseisvunud Eesti esimestel aastatel nautis ERM rahva poolehoidu ja avastamisrõõmu: muuseum oli vajalik ja oluline, sest suutis pärast aastakümneid kestnud vaikimist tänu kogudele ja teadmistele rahvale näidata valedeta ajalugu. ERMi 1994. aastal nõukogudeaegses raudteelaste klubis avatud püsinäitus „Eesti. Maa, rahvas, kultuur” kõnetas veel nii noori kui ka vanu, sest näitas sellel maalapil elanud eestlase vaimujõudu ja töökust. Ennast loov ja koondav avalikkus oli selles tõusulaines kindel, et ERM peab kindlasti saama oma maja ja et see maja peab kerkima just kesklinna. Noorte arhitektide Ra Luhse ja Tanel Tuhali projekt „Põhja Konn” võitis arhitektuurivõistluse ja ERMi maja pidi ehitatama Toomemäele. Kuid projektipõhine tarbimisühiskond jõudis kohale kiiresti ning selle laines tuli nii palju uut, et ERMi jaoks nagu ei olnud ikka veel see õige aeg. Selle „õige aja” alla oli enne „Põhja Konna” mattunud Raadi mõisa kui ERMi peahoone taastamisprojekt 1988. aastal ja selle alla mattus ka uhke ja salapärane „Põhja Konn”.

Kõikide nende ootamisaastatega jäi muuseum kiiresti muutuvast ajast veidi maha, elati ikkagi ju ajutistes hoonetes, mille oli andnud nõukogude võim (Veski 32) või mille oli nõukogude võim maha jätnud (näitusemaja). Kui kogud tuli kirikutest välja kolida, taastas riik ahervaremetest Raadi lossi abihooned. Ajutine lahendus jätkus.

2005. aastal välja kuulutatud arhitektuurivõistlus andis lootust, et oma sajandaks sünnipäevaks saab rahva muuseum oma maja. Kuid see lootus kadus juba aasta pärast, kui selgus, et Nõukogude sõjaväest maha jäetud Raadi territooriumil, kuhu võidutöö „Mälestuste väli” ERMi hoone paigutas, pole isegi detailplaneeringut, sellel paiknevast reostusest, räämast ja varemetest rääkimata.

Miks meil siiski ikka veel seda ERMi maja ei ole? Kas seetõttu, et XXI sajand on asetanud meid maailma, kus kõik kord kaugel on äkki lähedane ja kättesaadav ja selles võimaluses ulatuda seni kättesaamatuni me ERMi enam ei vajagi? Kas kultuuride ja võimaluste paljusus ning fragmentaarsus, mis on meie elu pärisosa, on pannud

meid kahtlema oma rahvakultuuri vajalikkuses, selle tähenduses meile ja järeltulevatele põlvedele?

Avalikkust formeerinud ja ühendanud kultuuriteadmine löi aluse ERMile, ühiskonna vajaduste ja ootuste mõistmine kujundas ja edendas muuseumit. Vahepealsed aastakümned aga lõpetasid muuseumi ja avalikkuse kahekõne nii, nagu need lõhkusid sajanditega loodud sotsiaalse kogemuse. Nüüd on uus vabaduseaeg killustanud teadmised, soovid ja tahtmised ning suured koondavad juhtmõtted on leidmata, sest võimust võtnud projektipõhine ja suhtekorralduslik elu ei salli järjepidevust. Kuid muuseumid on järjepidevuse loojad ja kandjad. XXI sajandil on just muuseumid üle maailma tõusnud uue jõuna, mis on valmis projektipõhisusele vastu seisma. Enamgi veel – muuseumid tunnetavad, et eklektilisel ja infomüraga täidetud ajal on neil suurem vastutus kui kunagi varem, sest just muuseum saab inimesele anda rahu ja meelekindlust, osasaamist eilsest, tänasest ja homsest, lisada haridust, pakkuda kultuurilist meelelahutust ja sotsiaalset turvalisust.³⁷

Oma ühiskonna vajadusi kuulava ja neile vastava asutusena on arenguks valmis enamik Eesti muuseume, ka Eesti Rahva Muuseum. Kuid erinevalt XX sajandist ei saa tänapäevane muuseum enam olla ainult ideest kantud ettevõtmine. Muuseum on kultuuriruum, talletav ja uuriv, näitav ja kõnelev, kuid ka lihtsalt inimlikku heaolu võimaldav, kus on meeldiv hetkeks peatuda ning kuulatada elu ja maailma kulgemist.

Ettekanne 10.02.2010 ÕES-i 1327. koosolekul.

³⁷ Stephen E. Weil. *Beyond management: Making Museums Matter*. – Study Series. 2006, nr 12. ICOM International Committee for Management, lk 4–8.

CHANGES IN THE ESTONIAN NATIONAL MUSEUM FROM 1909 TO THE PRESENT

Summary

The Estonian National Museum was founded in Tartu in 1909 as part of the national movement. With its activities and connections in society, the ENM helped create Estonian society, the nation's collective memory and identity.

The ENM has always been – despite the changing locations, names, and content – one of the symbols of national identity. But at the same time, ENM has never had its own building designed specially for the museum's purposes.

Since 1909 there have been several attempts to establish a home for the ENM. At first (1909–1923), Estonian society wanted to establish the museum in the center of Tartu. The museum was intended to become a key institution of the growing nation and establishing the nation's identity.

At last in 1923 the ENM secured the Raadi manor, outside the center of the city, in a beautiful park, near the lake with its boats and water attractions. In this manor the first permanent exhibition of mainly 19th century Estonian peasant life was compiled, and the ENM operated in the Raadi manor from 1923–1940 as the “Estonian's own museum”

The years of alternating occupations, World War II, and political terror damaged and destroyed the whole society. The Raadi manor was destroyed in the war too, and the ENM itself was divided into two parts – the State Ethnographic Museum and the State Literary Museum. The collections of the ENM were given to Tallinn and to many different places inside and outside Tartu. Then began “the period of temporary location” that continues today. The museum is located in several places in the city of Tartu.

In 1988, the prior name of the State Ethnographic Museum – the Estonian National Museum – was reinstated. Since the 1990s there have been many attempts to secure a special building for the ENM.

Now, at last, as a result of serious economic pressure, we are closer to this goal than ever. During the last five years we, the employees of the ENM, have been asking serious questions: Are we ready to develop the national museum in the context of a modern information society? How do we balance between the globalization of cultural developments and the growing need for local communities to secure their roots and heritage? Are we ready to play an important role in the quality of individual lives and in the quality of community? Can we help to construct a sort of collective social memory and fulfill community relations strategies?

We know that the ENM's future should be to operate with an open spirit and balance between the local and the global, the personal and the collective, ethnic and civil nationalism. The contemporary ENM is ready to operate in this spirit, in real contact with our own society.